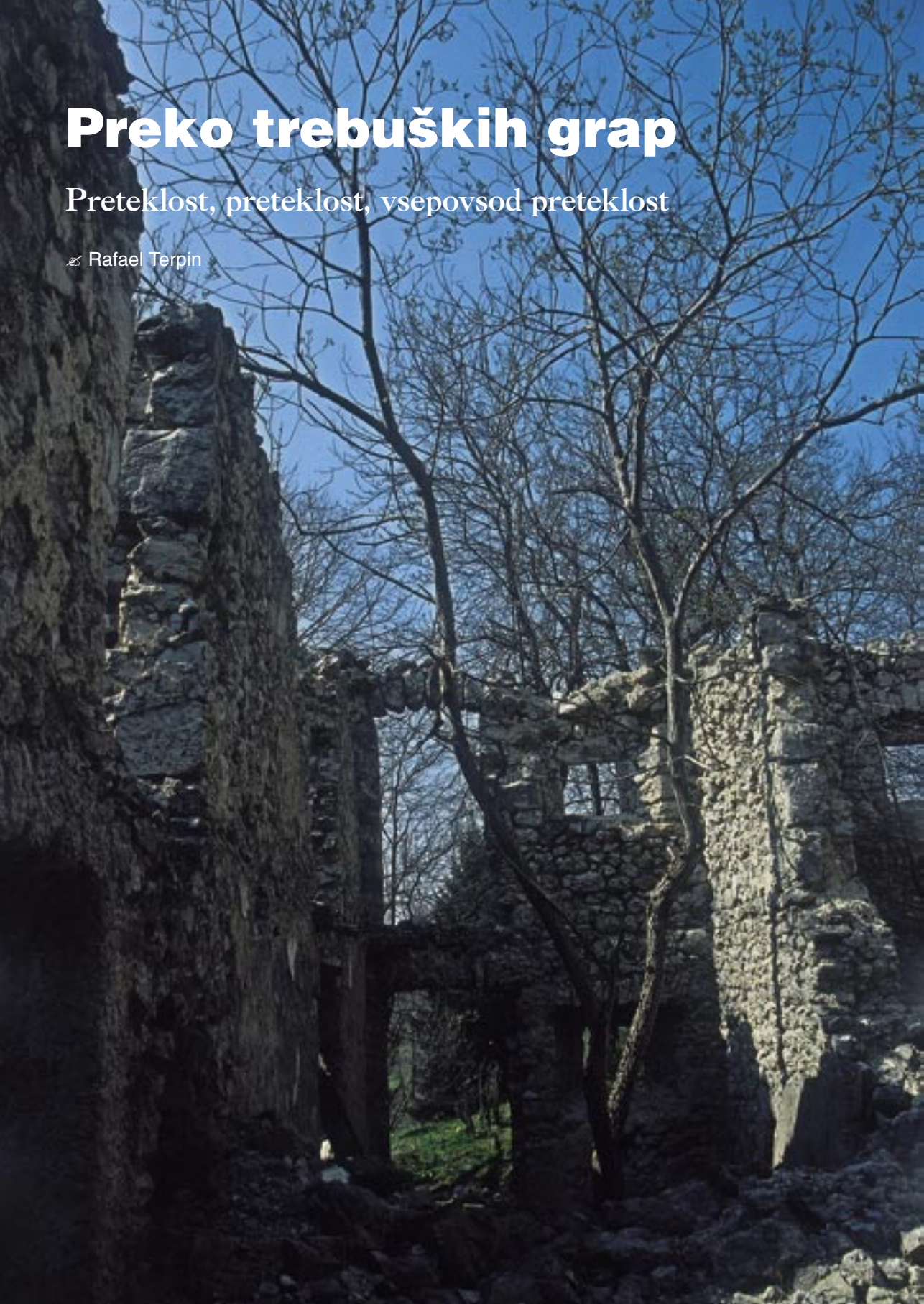

Preko trebuških grap

Preteklost, preteklost, vsepovsod preteklost

✍️ Rafael Terpin

Izlegel se je siv dan

Čez vojskarske grebene se v čisto jutro odevajo srebrnkaste štrene. Vse sijoče, brez prave teže, le z duhom po soncu z nebesne strani obrobajo temne hoste, popasene obronke, okleščene laze, utrujene poti. Oblakov ni.

Vse je sivo in čedno in hladno. Izza Kotlarjeve žage me ima na očeh domači pes. Stopim mimo na stečaj odprtih garažnih vrat. Za gnojem zavijem desno proti vojskarskemu Jelenku, a le na kratko. Pobere me čez Vrh Bendije. Od tu se vsi lagodni hrbti mehko in vdano kot le rahlo nagnjene plošče spuščajo proti tolminski strani. Hudih bregov od tod ni čutiti. Čez Bendijski vrh (1038 m), čez Brdarski vrh (985 m), čez Stržnikarjev vrh (1023 m), čez Hudournik (1148 m) se nebeške sivine prožijo preko grap in rek do Krna in Kanina. Svečano je. Tudi kravata bi se prilegala. Pa nobene naglice, prosim! Lepo zlagoma naprej, korak za korakom, od enega do drugega cilja, skozi zlikane domove poznojesenske srebrnine.

Poldanovec zažuga v nebo

Novinški rob se me tokrat izjemoma ne dotakne preveč. Temne smreke bodejo v tišino zresnjenega jutra, daljave so se vse vrgle v lilasto blagost, modro je povsod pocukrano s srebrom. Molčim mimo zadnjih njiv, vijugavo sledim tekočim travnikom. Ko zmanjka zadnjega, se vržem v hosto in jo ulijem navzdol. Prelepe doline pod Jelenkarjem me spustijo do Bendijskega vrha. Kar čez. Od tod zazijajo trebuške grape, Poldanovec zažuga v nebo, lepote neverjetne Trebuščice so obupno daleč in globoko. Preko Bendijskega vrha v zrak izpuhtijo vsi koraki, le napeto dihanje vliwa mir vojskarskemu življenju. Jutro mi raste v dan za ped visoko nad postaranimi travami.

Na Razazijo v Gorenji Trebuši se pride z Bendijskega vrha kar po gozdni cesti. A svet mi je domač, zato uberem sproti še kakšno bližnjico. Do praznega Feliksa zmeraj rad stopim. Zabredem v visoke trave nad hišo in ga ocenjujem takšnega, kakršen je, z zeleno obrobjenimi ali v celoti naslikanimi okni, z rdečo streho, s podrto pajštvo, hlevom in leseno lopo. Za njim

od nekdanj izpod Poldanovca (1299 m) drevijo v dolino skoraj navpične grape. Danes ni ostrih senc, ki bi rekle še kakšno besedo več. Slika je bolj spokojna. Bližnja senožet je postrgana. Nekoliko nižje pri Martinu se zadnja leta nekaj premika. Kaj bo zraslo iz dolgoletne odrevenelosti, se bo šele pokazalo. Dobro bi bilo, če bi Razazija spet oživila.

Ledinsko ime Razazija je bilo brez črke j svojčas vklesano v zahodnem vogalnem kamnu Viktorjeve ali Županove hiše. Poleg sta stala letnica 1820 in hišno znamenje (kot da bi stol okrog obrnil). Je ime govorilo o izpostavljenem, zaobljenem hrbtu med Srno in Jelenkarsko grapo, kjer se od nekdanj razhajajo sosedske kmečke poti: na Bendijski vrh, k Podrobarju in v Mrzlo Rupo ali skozi Razazovše, k Hadalinu in Brdarju, mimo Rnešta k Rižarju in Makcu, skozi Matanovše k Skokovi gostilni in cerkvi v Gorenji Trebuši, mimo Bončina na Vojsko? Ali je v imenu kakšen drug, bolj skrit pomen?

Iz naših življenj iztrgan pomladni dan

Na travnikih nad Sivkarjevim Nacetom in mimo opuščene novogradnje proti pogorelemu Severju si po ravnem oddahnejo kolena. Tod se je treba posprehoditi, ne je udreti, kot da te goni trop podivjanih psov. Na vse strani se v trezno kmečki poeziji odpirajo trebuški svetovi, s te višine (856 m) še blagi, znosni in utečeni. Trebuša je le od spodaj videti grozna, da se ti brž kolne. Ob poti silijo v nebo macesni. Pravi brezovi gaji. In tretpetlika. Pri pogorelem Severju se je že obraslo. S sten stare imenitne hiše je okrog leta 1977 zgorel še omet. Tistega dne se je v Poldanovec močno svetilo. Ko je odgorelo, se je sredi vhodne stene, visoko nad tlemi, pokazal obdelan štirioglat kamen. Na njem se še danes zlahka prebere: 5. 6. 1843. Datum, iz naših življenj iztrgan pomladni dan. Dan, ko so za kratek čas zašpilili mesece trajajoče trpljenje, z njim označili konec garanja, in hkrati dan, ki so ga domači in vsi njihovi razglasili za praznik. A kaj bi se zgodilo, če bi recimo letos šestega junija stopil tam mimo? Nič. Pomlad bi vriskala in razgreto belo kamenje bi še bolj lezlo v koprive.

Prvič sva kraljevskega Severja od daleč zagledala s starim prijateljem in odličnim goriškim fotografom dr. Rafaelom Podobnikom – Jekom. Od Brdarja iz bližine Gačnika sva se

spuščala mimo Hadalina proti Razaziji. Takoj ob Hadalinu, ki si jemlje prostor na obronku, kjer se svet ostro zasučé, sva ga opazila. Bilo je dopoldne in njegovo osojno, na sever zasukano steno je že obližnil prvi sonček.

»Ti, jaz kar grem! Mudi se!« je zasopel in odštorkljaj s tistimi svojimi strašnimi čolni po poti, ki je bila in je ni bilo. Hadalin ga sploh ni zanimal. Vmes je zmotnil vodo v dveh, treh potokih, se zaletel v kratek klanček in padel na odprto čedno ravnico, postavljeno na Pol-danovčev oltar, očiščeno vseh nebodijih treba in okrašeno s čudovitim, na roko izdelanim ometom stare hiše, ki se je prav tedaj odeval s sončki in senčnicami. Nahrbtnik se mu je zvrnil, žakeljci so ležali povsod naokrog, on, Jek, pa ni bil pozoren ne na levo ne na desno. Kazalo se mi je usesti nekam na rob dogajanja, opazovati in molčati. Da, včasih je bilo z Jekom naporno, a na Razaziji je star omet vse odehtal. Resno mislim, da je tedaj nastala odlična črno-bela fotografija, mnogo pozneje objavljena v Osojni Primorski.

☞ Mirko Bijuklič

Le malo pod Severjem se na senčni strani hrbta nad Srno grapo skriva Rnešt, samotna kmečka hiša sredi bleka zelene trave, ki jo jeseni enkrat posečejo in bolj grobo pograbijo k robu gozda. Ime najbrž izhaja iz Ernesta. Na to hišico se veže prijetna stara zgodba. Ljudi, ki v njej nastopajo, nikoli nisem mogel spoznati, sem pač premlad. Sploh ne vem, kako je Rneštova Elza z Razazije v Gorenji Trebuši spoznala mojega idrijskega soseda, že davno pokojnega Grogó. Mora že biti res, da mu je nekega bolj pustega dne, ko so bile razazijske ure še posebej okleščene, pisala pismo. Glasilo se je približno takole:

Zunaj mrzla burja riše,
daž na okno mi rasi,
maje raka slabu piše,
vandar dabru ti želi!

Spodaj je dodala: Te pozdravlja tvoja Elza – šetilja. Namesto šetilja bi moralo pisati šivilja, a stvar ni bila odločilnega pomena. Ko je knap Grogó prikolovratil iz jame domov, so mu dali v roke Elzino pisanje. Tako naenkrat ga je v živo požgečkalo in tudi prav gorko spreletelo, da jo je kar takoj navezal čez Mrzlo Rupo na Razazijo in Elzo ročno zasnužil. Tako je to, v božjem redu so tudi pusti deževni dnevi, tam morajo biti, saj imajo zmeraj svoj namen in svoj smisel.

Izjemen vrt božjih drevc

To so bili časi! Včasih, ko postavam po Razaziji in me Trebuša ziblje preko svojih številnih grap, si rečem: tisto z Elzo in Grogó je moralo biti kakšnega – recimo šestega junija. Najbrž! Ne najbrž, gotovo!

Brž za Rneštom se drobna stezica odcepi v desno in se drobno kačasto spusti do prečiste vode v Srni grapi, jo prečka in se stoči k Rižarju. Še trdno, a izpraznjeno domačijo resnijo tesni bližnje Srne grape in gozdovi, ki vse bolj lezejo k hiši. Pred kratkim so lastniki posekali stara sadna drevesa okrog hiše in hleva, zato je domovanje videti nekam preveč vojskarsko. Na Vojskem, se ve, sadnega drevja razen češenj ni, Trebuša pa je vedno pokala od obilnega sadja.

Z Rižarjevih košenic se je vredno ozirati v strmo zasekane grape izpod Govcev. Bližje, pod razgretimi podplati, se spočenja skoraj pravljичno mehkobna Mkcova dolina. Po njej vijuga nedolžen potoček, pod cestnim mostičkom smukne na spodnjo stran, se prevrta skozi gozdno ožino, ven, mimo starega mlina, potem pa v hitrih belih brzicah in glasnih slapovih huškne čez visoke skoke v zaraščeno domovanje pozabljene Prvejka ali Prviča. Vse o Mkcovi grapi pač vem že leta, a danes me bo pobrala dolina proti Hlipovcu. Nad njim so cestni klanci že spodobnejši in prašni. V robidovju levo in desno ob cesti se le čez zimo pokaže skoraj na stotine bodik. Ko zapuščam majhna okna Hlipovčeve grobo oranžne domačije z rdečimi begonijami in pelargonijami, se v gozdu odpre pravo bogastvo, izjemen vrt večjih in manjših božjih drevc.

Večkrat sem se jih že lotil šteti, do konca nisem prišel nikoli. Naj ostane tako!

Zdaj se mi bo pot skozi srebrni dan nekako zasukala. Odcep v levo, na kratko gozdna cesta, parkirišče v senci, nekaj vozniku podobnega. Konec. Navzdol k Pršjakovi grapi bo šlo le po stezi. Dobra je, ni ji kaj reči. Popelje me k vodi in njenim dragim glasovom. Brv. Zgoraj le včasih oživiljena hiša Za grapo. Prijazno dvorišče, nova cesta s severa, njivica, obilo sadnih dreves, tudi cimbarji so vmes, zaklinjen pogled po grapi navzdol preko vseh njenih skritih čudes na Kobilico (929 m) in prelaz Drnulk (761 m) onkraj Trebuščice.

Je bilo davnega leta 1982, ko smo trije graparji s tenko jeklenico, navito na kolutu, merili veliki tolmun sredi starih zlatih trav. Spomnim se, da me je kar vleklo v njegovo prečisto globino. Še višje smo noreli ob pogledu na zaporedno vrsto slapičev in vmesnih tolmunov. "Slapišče!" smo tedaj iztuh-tali. Dvignili smo se še do Trentarja in Zagraparja. Tam, da, tam je bilo, na gričku pod hišo sredi razcvetenih trobentic (kako trapasto bi se slišalo: "Sredi brezstebelnih jegličev!"). Prešerno smo se spustili v mlado travo, Jože, Jek in jaz, malicali, moževali, trabasali. Vse je prišlo na vrsto, le preprosta domneva ne, da se na vrhu te silovito lepe grape mi trije ne bomo nikoli več našli.

Hiša, sesuta v koprivah in grmovju

Pozneje, pretekla so leta, si je naš opis Pršjakove grape sposodil A. Ramovš v svoji knjigi Slapovi na Slovenskem. In še kasneje so Tolminci izdali lično knjižico o Trebuši in ribištvu. V njej so navedli celo »Ramovšev« citat o Pršjaku, kar me je vedno znova zbudlo. Verjetno Ramovš do izdaje Slapov sploh ni bil v Trebuši. Fotografije za Pršjak je tedaj prispeval Podobnik, z geološkimi podatki je postregel Čar, besedilo je bilo pa moje.

Pršjak

Vladimir Habjan

No, zdaj pa naprej! Dan je dolg, življenje pa kratko. Navížam jo nekaj metrov po novi, bolj divji cesti, z njene prve rajde stopim na dobro pot, ki se po začetnem klancu naglo unese. Lahkotno, kot se le da, in precej po ravnem, visoko nad desnim bregom Pršjaka gre. Stara sosedska pot v Prdenjski Vrh je izjemno lepo ohranjena. Zdi se, da bodo vse hiše trebuškega zaselka prej šle v koprive in da bo nazadnje le še pot pričala o nekdanjem življenju. Preden stopim na prve Logarjeve košenice, z nenadnega razgledišča zazijam čez strehe Pršjakove domačije. Pomislim na vse njegove freske, ki v tistem prav nič človeškem bregu jemljejo svoj konec. Tudi na starega Pršjakarja se spomnim: z vsakim redkim prišlecem je imel navado tako na gosto spregovoriti, da je bil mimoidoči na koncu že kar omotičen. Gospodinja je že pri prvih besedah zamahnila z roko, češ: »Stari rad govori!« in izginila za vogal. Kar je res, je res: breg je tod izjemen. Prav tako izjemno je bilo nekoč kmetovanje. Pršjakarja so medile le poti: steza k Zagraparju, steza h Krtu, steza k Logarju. Koš se ga je na hrbtu zmerom držal.

Od starega Logarja, ki ga je Podobnik pošteno obdelal v Osojni Primorski (1989), stoji le še hlev, od kozolca bo še kakšen steber, hiša je sesuta v koprivah in grmovju. Kakšna Lenkina žival se mogoče pase v okolici ali pa Medvedove ovce. Podoba hiše mi je ostala v glavi kot sladka usedlina mladih let. Bila je izjemno čista kmečka arhitektura. Z rokami narejena. V divjih, razglednih hribih je najbrž ni moglo nič zmotiti. V obokani kleti je skrivala popolno kovačijo, v pritličju črno kuhinjo z nizkim ognjiščem, stopo, v hiši ogromno krušno peč z zdičema in zapečkom. Klop je imela celo v dveh nivojih. Med drugo vojno so v hiši organizirali tečaj za primorske partizanske učitelje. V tistih nemogočih časih je mojim kolegom brezhibna stara hiša gotovo vdihnila posebno moč ter jim dala vzgona in zagona za naslednja leta preizkušenj. Po letu 1980 se je že dolgo prazna hiša sesula. Soseđ in skrbnik Dolinar je ni mogel obvarovati. Če bi se kaj podobnega dogajalo danes, bi najbrž kar s helikopterjem pripeljali material, na en dva tri prekrili streho in s tem rešili čedno pričo iz starih časov.

Zaselek Prdenjski Vrh med Gačnikom in Pršjakom zapuščam po desni. Še pred Logarjem poiščem staro vozno pot, pretaknem se čez

žice, osmuknem skozi obraslo grmovje, pa gre. V gozdu je že bolje. Pod Medvedom, od katerega je za staro pričo le še košček freske na nekdanji bajti iz 18. stoletja, sem že na novi cesti, ki se do sem spelje od Brdarja. Kmetija se ponša z ovčereje, pogled s kranjskim preflancanim (preseljenim) hlevom. Zjokal bi se. Zakaj? Nekoč sem tu, pri Medvedu, imel nekaj več časa in sem iz ruševin požgane kmetije skušal rekonstruirati nekdanje stanje. Presenečen sem ugotovil, da je stari Medved utegnil biti še lepši in še bolj v enem kosu kot spodnji Logar.

Za njim se širi travnata, popasena ravnica vse do roba kratke planotice. Z roba se že spuščajo prepadne hoste h Gačniku. V grapi oddaljeno zamolklo bobne slapovi.

Domačije v Gorenji Trebuši

Na robu, zevajoč k Stati, moji naslednji postaji že v Dolenji Trebuši, sem že ves zresnjen.

»Soteska, veter, potok šepečejo pesem mojo neizpeto«

V Gačnik se je treba zmeraj spustiti v soncu, kar je nekakšna zapoved, jaz pa lezem vanj na tak tihoten, srebrn, jesenski dan. Iščem vstop na stezico k nekdanjemu Medvedovemu mlinu (na gačniškem potoku) in tisto grgranje spodaj v grapi me malce bega. Nazadnje med skalami le najdem nekaj stopnički podobnega. Sledovi stezice, ki se je sam prav dobro spomnim, so v dvajsetih letih tako rekoč izginili. O mlinu petnajst minut nižje ni ne duha ne sluha. Spet

je ostalo le ime. Včasih je bilo k skali obešenih nekaj debelih žičnatih vrvi, verjetno je šlo za ostanek brvi, zdaj še teh ni več. Le Gačnik se do sem prebije izpod Slapu pod luknjo (višina 9 m). Do nekdanje sosedske stezice Medved–Stata ima bolj raven tok, a miru je zdaj konec. Takoj za nad vodo visečo veliko tiso se potok spušča v Mali kanjon, ki je za normalneže, med katere sodim, seveda neprehoden. A pod prečudovito sotesko, kratko in skrivnostno, voda že drvi 25 metrov globoko v Studenčkov slap. Torej sem se znašel na robu divjega ponora proti Trebuščici. Vode je kar dosti. Prehod čeznjo moram poiskati nekaj metrov višje.

Pri plošči se vedno ustavim. Kovinska tablica je privita na večjo skalo. »Soteska, veter,

 Mirko Bijuklič

potok šepečejo pesem mojo neizpeto!« Že davno nazaj sem se pozanimal, o čem govori. Od Vojskarjev sem vse izvedel. Srečko je bil mlad fant, partizan. V gačniških bregovih je s svojo enoto preživil dnevne in dneve, a domov na Vojsko ni smel. Nekega večera je le skočil na lastno pest domov pogledat, kako je, zjutraj je bil že nazaj. Na tistem mestu, ob gačniškem potoku, je bil za kazen ustreljen. Napis je bil sprva grobo vklesan v kamen. Bil je nekako prvinski, do dna srca segajoč, še mnogo bolj me je ganil kot novejši. A vse zgodbe s teh govcev je dobro poznati. Nikakor se ne sme pozabiti, kaj vse se skriva v človeški naravi.

Takoj nad ploščo se dvigne sprva še dobro vidna stezica k Stati. Ovije se okrog skalnatih rogljev, prečka nekaj zgornjih koncev dolgih drč h Gačniku, potem je skoraj zmanjka, a hkrati smo že v nekoč kulturnem svetu predivje State (Pustota, 680 m). Da se razločiti robove starih košenic, ki so jih zasenčila visoka drevesa, in tudi nekaj zaraslih poti se usmerja k ostankom hiše na sončnem obronku. Strela je hišo uničila kmalu po letu 1945, ko je bilo domovanje že izpraznjeno. Lastniki so se pred vojno odselili nekam na Štajersko.

Od statarskega visečega portona pelje do Statarske grape dobra pot. Prav kratka je. Voda na tej višini žubori le ob deževjih. Bolj ko je bilo suho, nižje so statarski morali po vodo. Še zdaj se spušča h grapi več steza. Zajetje so imeli tudi za hlevom. Kljub temu mislim, da jim je kakšnega sušnega poletja ostal le še Gačnik.

Ob Statarski grapi stopimo na staro planšarsko pot Dolenja Trebuša–Janov Vrh–Grič–Stržnikar na Vojskem. Na Gričarski planini (čez 800 m) in bližnjih Upalah so leta 1972 zadnjič pasli Tolminci. V zidani stavbi so delali odličen sir. Še pred njimi pa sta na Griču s svojimi ovcami živeli dve betežni, zanemarjeni in v svojem ozkem svetu zadovoljni revii.

Noč bo kot sova tiho plahutnila čez grape

Mahnem jo v levo po ravnem do razgledišča, od koder je globoko vžrta gačniška soteska videti skrajno resna. Stata na njenem obrobju se zdi kot ponižna molitev po svobodi hrepenečih.

Pot se začne spuščati. Od nje se le kmalu loči širša vozna pot, po visokem gozdu prav

lepa, ki pripelje do ostankov sijajne domačije – v Čarjevem vrhu. Tudi tukaj sem si risal lego stavb – škarp, štirne, poti, dvorišča. Zdi se mi, da tako premišljene ureditve kmečkega okolja zlepa ni mogoče videti. Graditelje bom zmeraj občudoval. Kako pretanjeno so znali izkoristiti sonce in zavetje na svojem izkrčenem svetu (približno 700 m). Sicer se je v Čarjevem vrhu že zagnilo, gozd sope od vsepovsod, košenice mrkajo mimo zadnjih brinovih grmov. Res zadnji orehi so že pravi okostnjaki.

A moja današnja pot ima še en ocvirek. Precej neučakan postajam: kako bom speljal še ta zadnji del poti? Toda mečkati se ne spleča. Torej jo usekam po kolovozu naprej v stari smeri, dokler ta ne zavije ostro v desno nad Hotenjsko dolino. Z rajde zasledim grebensko stezico najbrž proti Janovemu Vrhu, skočim

V grapi Gačnik

po njej, padem na novo pot v desno in se je oprimem. Res, spuščajoč se nad Hotenjko me pripelje do skoraj neopaznih travnatih strmin in do zidov Kovačkove hišice, ki si je za svojo domovnico izbrala za ped veliko poličico sredi bregov k Hotenjki. Čez dvoriščece med hlevom in hišo, kjer zija odprtina štirne brez krone, stopam previdno. Če bi treščil v žekno, bi bilo v tej samoti po meni. Kako naprej? Povedali so mi, da obstaja steza do hiše V robu pod Krničnikom. A kako jo najti? Vse pretaknem. Pod hišo in hlevom se lep čas muham levo in desno, preizkušam vse variante, a steze ni in ni. Nazadnje se prisilim v trezno razmišljanje: običajno so v taki strmini lažje prehodni skalnati grebenčki in roglji kot pa gladke gozdne draste. Kakšne manjše sopote se tudi zmore prekobaliti. Torej izpod stene vzhodno

pod hlevom stopim na tak grebenček in glej – hkrati sem na gamsji stezici. Na, pa smo ven! olajšano izdahnem. Kmalu sem v lažjem svetu in celo na dobri poti k Robarju. Preden se mi odpre pogled na prve hiše nad Hotenjsko dolino (Dolenja Trebuša), me z druge strani že gledajo Kuk (620 m), Plešarski vrh (779 m) in vmesna Škrbina. Njihove strmine so gladke in dokončne, kmečki svet, ki se je z njimi bodel, pa potopljen v sivo zgodovino. In zgodovina zmore biti obupno siva.

Tako. Noge so se za danes natrpele. Odslej ni več treba gledati na vsak korak. Siv, popolnoma gladek in do skrajnosti strpen dan se vleče v popoldne. Tak bo ostal do večera, do noči. Nobenih glasnih pretresov ne bo, le noč bo kot sova tiho plahutnila čez grape. Luči so prihranjene za jutrišnji dan. ◉

 Mirko Bijuklić

